

Olga Kytlicová, *Die Bronzegefäße in Böhmen*, z suplementem Anity Siegfried-Weiss, *Prähistorische Bronzefunde*, Abteilung II, Band 12, ss. 135, tabl. 60; Jindra Nekvasil, Vladimír Podborský, *Die Bronzegefäße in Mähren*, *Prähistorische Bronzefunde*, Abteilung II, Band 13, ss. 43, tabl. 18; Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1991, cena 176 DM

W 1991 roku w ramach II Działu „Prähistorische Bronzefunde”, obejmującego naczynia brązowe, ukazały się łącznie dwa kolejne tomy, poświęcone tej grupie zabytków z Czech (tom 12) oraz Moraw (tom 13), pióra nieżyjącej już Olgi Kytlicowej wraz z założnikiem Anity Siegfried-Weiss oraz Jindry Nekvasila i Vladimira Podborskiego. Oba tomy stanowią bardzo potrzebne wypełnienie luki w opracowaniach naczyń brązowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, jaka powstała po opublikowanych wcześniej katalogach w ramach tej serii, a obejmujących naczynia brązowe z terenów Italii,¹ Austrii,² Węgier³ i Słowacji⁴.

Najobszerniejszą część w tym dwutomowym zbiorze stanowi opracowanie naczyń brązowych młodszej i późnej epoki brązu z terenu Czech pióra O. Kytlicowej. Jest to dzieło, które ujrzało światło dzienne niestety już po śmierci tej znakomitej badaczki. Pozostawiła Ona po sobie wiele opublikowanych nader cennych prac, koncentrujących się wokół problematyki, związanej z występowaniem przedmiotów brązowych, głównie w znaleziskach gromadnych. Te wieloletnie badania O. Kytlicowej zaowocowały między innymi opublikowanymi, a powstałymi w pewnej mierze na marginesie wspomnianych badań, twórczymi i bardzo interesującymi studiami nad strukturą społeczną kultur pól popielnicowych. W tym dorobku dziełem znaczącym jest też omawiany tom „Prähistorische Bronzefunde”, potwierdzający wysokie

kompetencje autorki w badaniach nad problematyką wyrobów brązowych, stanowiących cenne i staranne opracowanie ważnej kategorii źródeł, o wielorakich walorach poznawczych.

W krótkiej *Przedmowie* z datą sierpnia 1986 roku O. Kytlicová wspomina swoje zainteresowania naczyniami brązowymi i wskazuje na ich rolę jako źródeł poznania.

Całe opracowanie naczyń brązowych z Czech, pióra O. Kytlicowej, w swoim ujęciu wykracza poza najprostszy schemat, najczęściej spotykany w poszczególnych tomach „Prähistorische Bronzefunde”. Poza samym ujęciem materiałów typu katalogowego oraz ich wszechstronną analizą, w aspekcie chronologii i chorologii, odnajdujemy tam również podjęcie szerszych problemów badawczych, stwarzanych przez tę kategorię źródeł.

Praca jest skonstruowana w trzech częściach. W pierwszej, „Wstępie”, autorka krótko zarysowała historię badań nad naczyniami brązowymi, a następnie więcej uwagi poświęciła chronologii młodszej i późnej epoki brązu w Czechach. Dokonała przeglądu dotychczasowych ustaleń w tej dziedzinie, który kończy przejrzyste tabelaryczne zestawienie systemów periodyzacyjnych, proponowanych przez różnych badaczy dla zespołów kulturowych z Czech, a więc dla regionów zajmowanych przez kultury knowiską i miławecką oraz lużycką. Te propozycje periodyzacyjne zostały we wspomnianym ujęciu tabelarycznym skorelowane z periodyzacją okresu kultur pól popielnicowych H. Müllera-Karpe. Osobna uwaga poświęcona została chronologii naczyń brązowych z Czech. Autorka wydzieliła wczesną, starszą, środkową i późną fazę ich występowania, przytaczając dla każdej z nich reprezentatywne zespoły gromadne i grobowe.

Najobszerniejszą część „Wstępu”, stanowi przegląd stanu źródeł. Łącznie z terenu Czech znane

¹ D. MARZOLI, *Bronzefeldflaschen in Italien*, *Prähistorische Bronzefunde*, Abt. II, *Bronzegefäße*, t. 4, Stuttgart, 1989.

² G. PRÜSSING, *Die Bronzegefäße in Österreich*, *Prähistorische Bronzefunde*, Abt. II, *Bronzegefäße*, t. 5, Stuttgart, 1991.

³ P. PATAY, *Die Bronzegefäße in Ungarn*, *Prähistorische Bronzefunde*, Abt. II, *Bronzegefäße* t. 10, Stuttgart, 1990.

⁴ M. NOVOTNÁ, *Die Bronzegefäße in der Slowakei*, *Prähistorische Bronzefunde*, Abt. II, *Bronzegefäße*, t. 11, Stuttgart, 1991.

są 54 naczynia brązowe, zachowane w całości lub we fragmentach, z czego 25 pochodzi ze zwartych zespołów (13 grobowych i 12 skarbów). Dwa naczynia wystąpiły na terenie grodu Lžovice, okr. Kolin, najprawdopodobniej stanowiąc element skarbu brązowego. W dalszej części autorka omawia szczegółowo zespoły grobowe, w obrębie których natrafiono na naczynia brązowe, kolejno najpierw zaliczane do kultury milaweckiej, dalej knowiskiej i łużyckiej. W dalszej części dokonała podobnego przeglądu skarbów i osad.

Podstawową część dzieła stanowi katalog źródeł uporządkowany według wydzielonych typów oraz ich wariantów. Zawiera on charakterystykę poszczególnych wariantów naczyń brązowych oraz omówienia ich techniki wykonania, funkcji, chronologii, zasięgu występowania i rysujących się na ich podstawie powiązań kulturowych. Te szczegółowe omówienia stanowią w dużej mierze oryginalne osiągnięcia badawcze autorki, a formułowane wnioski wykraczają swoim znaczeniem oraz użytecznością poza kwestie związane z naczyniami brązowymi z terenu Czech.

Opracowanie zamyka podsumowanie, w którym autorka omawia w syntetycznym ujęciu problem chronologii i chorologii naczyń brązowych oraz znaczenie środkowoeuropejskich zespołów grobowych, wyposażonych w naczynia brązowe, dla badań nad stosunkami społecznymi.

Trafne jest stwierdzenie, że początki i rozwój produkcji naczyń brązowych na terenie Europy Środkowej i Północnej pozostawały w związku z oddziaływaniami kultur strefy śródziemnomorskiej oraz ze stanem środkowo- i północnoeuropejskiej metalurgii. Naczynia metalowe ze złota i srebra Europa poznała po raz pierwszy we wczesnej epoce brązu. Były to bezpośrednie importy lub ceramiczne miejscowe naśladownictwa, znane z zachodniej i północnej Europy oraz Kotliny Karpackiej. Dopiero pod koniec środkowej i w początkach młodszej epoki brązu pojawiły się na niektórych terenach środkowej i północnej Europy brązowe naczynia w większym wyborze i już jako wykształcone formy lokalne. Bezpośrednie naśladownictwa pierwowzorów egejskich stają się rzadkie. Wpływy egejskie natomiast ujawniają się w formach naczyń i ich zdobnictwie.

Śródkowoeuropejski zestaw naczyniowy odróżnia się od egejskiego swoją tektoniką, ostrym profilowaniem i techniką wykonania. W rozwoju miejscowej produkcji znaczącą rolę odgrywała tradycja złotnicza i raczej nie jest przypadkiem, iż najstarsze naczynia brązowe pojawiają się tam, gdzie w środkowej i późnej fazie kultur mogiłowych funkcjonowały warsztaty złotnicze, jak np. w zachodnich Czechach, środkowo-naddunajskich terenach karpackich oraz w kręgu

nordyjskim. Autorka podkreśla również, że od samego początku pojawienia się naczyń brązowych, wyrobę pochodzące z terenów Kotliny Karpackiej, gdzie ukształtowało się centrum obróbki metali i wykonywano tam specjalne typy czerpaków oraz większe naczynia, jak głębokie misy, wiadra i prawdopodobnie cisty, różniły się od produkcji pozostałych ośrodków europejskich. W tych ostatnich wykonywano uboższy zestaw typów naczyń, a charakterystyczną formą były czerpaki, z których formę najstarszą reprezentuje typ Friedrichsruhe.

Od początku występowania naczyń brązowych w BD ukształtowały się dwa centra ich produkcji: w kręgu północnym-nordyjskim oraz na terenie Europy Środkowej, gdzie główną rolę odgrywał ośrodek zachodnioczeski. Dalej autorka ukazuje, ilustrując przykładami, bliskie związki dostrzegalne pomiędzy ośrodkiem północnym a bawarsko-czeskim. Podobieństwa produkowanych na tych terenach naczyń są wynikiem tego, iż centrum północne nie pozostawało jedynie w ścisłych kontaktach z ośrodkami wytwórczymi z Kotliny Karpackiej, lecz również z tymi ukształtowanymi na północ od Alp, w tym z czeskim.

Od starszej fazy kultur pól popielnicowych (HA₁) lub młodszego III okresu epoki brązu zauważalna się staje pewna stagnacja w rozwoju czerpaków typu Friedrichsruhe. Pewne zmiany są dostrzegalne tylko w technice produkcji. Pojawienie się czerpaków typu Jenišovice jest trudne do bliższego określenia, ale istotny udział w tym miał ośrodek czesko-saski (Středokluky-Osternienburg-Dresden). Ich liczba oraz rozprzestrzenienie kwalifikuje ten typ naczyń do czołowych osiągnięć toiretyki brązowej okresu pól popielnicowych. Pozostaje to w związku z pojawieniem się nowych ośrodków produkcji m.in. północnomorawsko-śląsko-polskiego i szwajcarskiego.

W późnej epoce brązu (HB₂/HB₃) w zestawie brązowych naczyń nastąpiła głęboka zmiana ilościowa i jakościowa. Ilościowemu zmniejszeniu się naczyń brązowych towarzyszył znaczący wzrost ich różnorodności. Pojawiły się bowiem m.in. brązowe amfory, małe czerpaczki do picia i dzbany, co było zapowiedzią rozwoju typowego halsztackiego zestawu naczyń. Równocześnie pojawił się nowy typ czerpaka typu Hostonice-Stillfried, którego centrum występowania stanowi teren wschodnioalpejsko-czeski.

Podsumowanie kończy krótka prezentacja poglądów autorki na rolę znalezisk grobowych, w których inwentarzu znajdowały się naczynia brązowe, w poznaniu stosunków społecznych. Szerzej zagadnienia te stały się przedmiotem obszernego i wnikliwego artykułu, opublikowanego już dawniej przez

autorke⁵. We wspomnianym podsumowaniu wydzielone zostały trzy grupy grobów, które zdaniem autorki ukazują obraz stosunków społecznych. Uwagi ogólne zamyka trafny wniosek, iż obecność zestawów naczyń brązowych do picia potwierdza, że znane z kultury halsztackiej oraz ze scen z situl ceremonie połączone z piciem wina sięgają swoją tradycją okresu pól popielnicowych.

Tom poświęcony naczyniom brązowym z Czech, pióra O. Kytlicowej, uzupełnia załącznik pióra Anity Siegfried-Weiss, stanowiący katalog wraz z omówieniem naczyń brązowych z terenu Czech, datowanych na okres halsztacki.

Na zakończenie tomu, jak zwykle w tej serii, mamy wykaz literatury, muzeów i zbiorów, z których pochodzą materiały, oraz stanowisk umieszczonych na znajdujących się w pracy ujęciach kartograficznych i wreszcie również skorowidz rzeczowy oraz miejscowości. Kończy tom bogaty zestaw ilustracji na 59 tablicach, a na tablicy 60 ukazany został chronologiczny rozkład typów naczyń brązowych.

Kolejny tom 13 w Dziale II to opracowanie naczyń brązowych z terenu Moraw, pióra J. Nekvasila i Vl. Podborského, które poprzedza krótka przedmowa wydawcy Serii Prof. A. Jockenhövela.

Brązowe naczynia okresu pól popielnicowych z Moraw opracował Vl. Podborský. Dokonana klasyfikacja brązowych czerpaków odpowiada przeprowadzonej przez O. Kytlicową w odniesieniu do egzemplarzy z Czech, jest zgodna z powszechnie przyjętą w literaturze. Vl. Podborský poszerza jednak nazewnictwo poszczególnych typów. Cała prezentacja naczyń brązowych jest utrzymana w przyjętym dla serii „Prähistorische Bronzefunde” schemacie i ograniczona wyłącznie do charakterystyki poszczególnych typów naczyń, uwzględniającej poza ich opisem również zagadnienie funkcji, chronologię oraz teren występowania. Z Moraw pochodzi ponad 25 egzemplarzy naczyń brązowych, sklasyfikowanych jako czerpaki typu Friedrichsruhe, Osternienburg-Dresden, Jenišovice-Kirkendrup, Stillfried-Hostonice. Dalej autor wyróżnił naczynia typu Štramberg, pochodzące ze skarbu 4 ze Štrambergu, zawierającego oprócz czerpaków typu Jenišovice-Kirkendrup jeszcze dalsze, w tym naczynia piętrowe „lampki” oraz bezuche miseczki. Ostatni przykład naczyń brązowych z Moraw reprezentują zachowane części naczynia z Kopřivnicy. Przegląd zabytków Vl. Podborský kończy lakonicznym podsumowaniem, w którym omawia czas i teren występowania naczyń brązo-

wych na Morawach, stwierdzając że w HB₁ użytkowanie oraz produkcja tych naczyń na Morawach osiąga swój okres szczytowy. W tym czasie również północna część Moraw, zajmowana przez kulturę łużycką, zostaje aktywnie wciągnięta w krąg brązowej toreutyki europejskiej. W późnej epoce brązu znacząco zmniejszyło się występowanie naczyń brązowych. Jednak niedawne odkrycie czerpaka typu Stillfried-Hostonice z rejonu Kuřim potwierdza udział Moraw w życiu kulturowym Europy Środkowej i Zachodniej w HB_{2/3}. Koniec epoki brązu znamionuje na Morawach napływ przedmiotów brązowych ze wschodu, tzw. horyzontu trako-kimmeryjskiego, będący zapowiedzią wczesnej epoki żelaza.

Opracowanie naczyń brązowych z okresu halsztackiego z terenu Moraw, zamieszczone w tym samym tomie, pióra J. Nekvasila, obejmuje 46 naczyń oraz ich fragmenty, pochodzące z pięciu miejscowości. Z tej liczby 12 egzemplarzy wystąpiło w jaskini Byči skála, okr. Blansko. Po scharakteryzowaniu w przyjętym porządku tzn. opisie, omówieniu funkcji, chronologii i terenu występowania wyróżnionych typów naczyń brązowych J. Nekvasil wydziela, biorąc pod uwagę chronologię oraz terytorium występowania, dwie grupy tych zabytków. Pierwszą reprezentują egzemplarze (Horákov, Holásky, Morašice) z mogił z komorami grobowymi kultury horakowskiej, szczególnie bogato wyposażonych, a zawierających pochówki zarówno ciałaopalne jak i szkieletowe, datowanych na HC. Jedynie mogiła z Horákova może być datowana na początek HD.

Drugą grupę reprezentują naczynia z jaskini Byči skála oraz z miejscowości Náklo. W tym ostatnim przypadku chodzi najprawdopodobniej o skarb, natomiast określenie charakteru znaleziska z Byči skála nie może być tak jednoznaczne. W przypadku jednak naczyń brązowych i ich fragmentów z tego stanowiska autor sugeruje, iż chodzi o zespół typu „refugialnego”. Zespoły przedmiotów z obu stanowisk Byči skála i Náklo charakteryzuje typologiczne zróżnicowanie, ale łączy technologiczne podobieństwo cist. One właśnie są czynnikiem wiążącym te znaleziska z analogicznymi z terenu ziem polskich, i wskazują na wspólne pochodzenie z terenów północnoitalskich i etruskich. Wszystkie te zespoły są zdaniem autora wynikiem funkcjonowania handlu bursztynem, którego drogi wiodły ku Bałtykowi. Okoliczności występowania omawianych zabytków w jaskini Byči skála zdają się wskazywać na czasy niepokoju, związanych z napadami scytyjskimi na terenie Europy Środkowej. Zespół z Byči skála autor jest skłonny datować na HD₂, co potwierdza związek z najazdami scytyjskimi na Morawach.

⁵ O. KYTLICOVÁ, K socialní struktuře kultury popelnicových poli, „Památky Archeologické”, t. 72, 1988, s. 342–389.

J. Nekvasil ostatnią część swojej pracy poświęca studium, opartemu na najnowszych badaniach nad kulturowym i chronologicznym miejscem odkryć w Byči skála, które stanowi w całym tomie jedną z bardziej interesujących części, przynoszącą bardzo ważne nowe spostrzeżenia i hipotezy autora co do ciągle żywego i dyskutowanego zagadnienia interpretacji odkryć z owej jaskini na Morawach.

Cały tom, podobnie jak inne w serii „Prähistorische Bronzefunde”, zamykają zestawienia literatury, muzeów i zbiorów, z których opracowywane zabytki

pochodzą, skorowidz miejscowości oraz bogaty materiał ilustracyjny i kartograficzny.

Omawiana książka, łącząca dwa tomy serii „Prähistorische Bronzefunde”, stanowi publikację dużej wagi. Szczególnie zaś ogólniejsze syntetyzujące uwagi O. Kytlicowej i J. Nekvasila uznać należy za znaczące postępy w badaniach nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza w skali środkowoeuropejskiej. Pod tym względem ujęcia te wykraczają poza czysto źródłoznawczy schemat, typowy dla tomów „Prähistorische Bronzefunde”.

Bogusław Gediga

Adres autora:

Prof. dr hab. Bogusław Gediga
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Oddział we Wrocławiu
50-118 Wrocław
ul. Więzienna 6

